

Rudolf Štajner

MISIJA ISTINE Iz GA 58

**Geteova „Pandora” u svetlu duhovne nauke
Berlin, 22. oktobar 1909.**

Naše prethodno predavanje o misiji gneva (o okovanom Prometeju) završili smo Heraklitovom izrekom: „Duši granica nećeš naći, pa makar obišao sve puteve: tako je sveobuhvatno njeno biće.” Upoznali smo ovu dubinu u delovanju duševnih sila i njihovom međusobnom preplitanju. Naročito smo osetili istinu te izreke, kada smo uočili najveću dubinu čovekovog bića. Najduhovniji čovekov deo je njegovo *Ja*, a odatle smo počeli. To je onaj član čovekovog bića koji upotpunjava one koji su čoveku zajednički sa tri niža carstva, sa mineralima, biljkama i životinjama.

Kod čoveka je fizičko telo kao kod minerala, biljaka i životinja. Etersko telo kao on imaju i biljke i životinje, a astralno telo samo još životinje. Tek svojim *Ja* čovek može da bude upravo čovek, razvijajući se postepeno sve dalje. Ovo *Ja* radi i u ostalim čovekovim delovima: ono oplemenjuje i čisti nagone, sklonosti, požude i strasti njegovog astralnog tela, i vodiće njegovo etersko i fizičko telo postepeno sve većem savršenstvu. Ali baš kada uočimo ovo ljudsko *Ja*, opazićemo kako je taj visoki i dostojanstveni član ljudskog bića kao uklješten između dve krajnosti. To *Ja* treba sve više da stvara od čoveka jedno biće sa središtem u samom sebi. Misli, osećanja i podsticaji volje moraju poticati iz čovekovog *Ja*. Što čovek to središte svoga bića ima čvršće i sadržajnije, sve to više zrači iz njegovog bića, sve to više može on dati svetu, sve to sadržajnije i jače biva njegovo delovanje i sve što iz njega izlazi. Ako čovek ne može da nađe u sebi takvo središte, izložen je opasnosti da se izgubi u pogrešno shvaćenom delovanju svoga *Ja*. On bi se rastočio u svet i živio bi beznačajnim životom. Na drugoj strani on lako zapada u drugu krajnost. I kao što se čovek na jednoj strani može da izgubi, ako ne radi sve da svoje *Ja* sve više ispuni i ojača, isto tako može – ako teži samo usavršavanju svoga *Ja* i njegovom bogaćenju – da zapadne u drugu pogibeljnu krajnost, u samoživost, koja ga izdvaja iz svake ljudske zajednice. Na drugoj strani stoji dakle samoživost, egoizam koji stvrđnjava i zatvara, koji može skrenuti ljudsko *Ja* sa njegovog razvojnog puta. Između ove dve stvari zatvoreno je ljudsko *Ja*. Posmatrajući ljudsku dušu, pokazuje nam se da čovek u sebi ima dušu osećaja, dušu razuma i dušu svesti, kako smo ih nazvali. Prvo smo upoznali duševnu osobinu, koja – na veliko čudo ponekog čoveka – vaspitava dušu, a to je gnev. Jednostrani posmatrač onoga što smo u predavanju rekli o misiji gneva, mnogo će tome zameriti. Ipak, kada čovek sve više ulazi u prave dubine ove stvari, razrešiće mu se značajne životne zagonetke.

U kom je smislu gnev neki vaspitač duše – posebno duše osećaja – i preteča ljubavi? Može se zapitati: zar od gneva čovek ne gubi kontrolu, zar se ne odaje divljim delima, nemoralnim i bezdušnim? Ako posmatramo samo divlje i neopravdane izlive gneva, stičemo lažno shvatanje onoga što je navedeno o *misiji gneva*. Gnev postaje vaspitač duše onim što on radi u unutrašnjosti duše, a nikako time što dovodi do neopravdanih izliva. Da bismo prikazali sebi rad gneva na duši, uzmimo opet dva čoveka koji stoje pred nekim detetom koje treba vaspitavati, a koje je učinilo nešto rđavo. Jedan vaspitač će se uzrujati i delovaće kaznama; drugi vaspitač neka bude duša koja se u gnevu ne uzrujava, ali koja (kako smo juče zamislili) još nije u stanju

da zaista potpuno mirno iz svoga *Ja* učini ono što je pravo. Čime će se razlikovati postupci ovih dvaju vaspitača? Srdžba neće imati za posledicu samo kažnjavanje deteta, nego je gnev nešto što rije po duši, što radi u čovekovoju duši, i radi baš tako da *ubija samoljublje*. Kao otrov deluje gnev na duševno samoljublje. A ako pričekamo, pokazaće nam se da gnev postepeno preobražava duševne sile i da čoveka čini sposobnim za ljubav. Naprotiv, hladan egoista postaće onaj koji nije sazreo za unutrašnju smirenost, te kažnjava iz hladnoga računa, pošto gnev u njemu ne deluje kao otrov. Gnev deluje upravo u čovekovoju unutrašnjosti i zbog toga ga treba označiti kao duševnu osobinu. Gde god se pojavi gnev, treba ga smatrati nekim središnjim neopravdanih izliva ljudskoga samoljublja. Gnev mora postojati, inače ga čovek ne bi mogao savlađivati. Savlađivanjem gneva duša postaje sve bolja. Kada čovek želi da izvede nešto što je po njegovu mišljenju pravo, pa se gnevi, onda taj gnev umanjuje sile koje deluju samoljubivo. Čovek te sile prigušuje i pritiska njihov rad. U gnevu imamo takvu duševnu osobinu, koja upravo time što se savlađuje i što se čovek nje oslobađa, te se sve više nad njom uzdiže, privlači u čoveka nesebičnost, te ovim privlačenjem nesebičnosti sve više ojačava čovekovo *Ja*. Ova igra našeg *Ja* zbiva se u čovekovoju duši osećaja. Druga igra između duše i drugih duševnih doživljaja odigrava se u duši razuma ili čudi. Kao što čovekova duša ima osobine koje mora da savlada da bi se što više razvila, tako ona mora i u sebi da obrazuje sile koje treba da neguje i voli, bez obzira što one spontano nastaju u njoj. To su sile kojima može da se preda, u čemu ona – ako se time prožme – sebe ne slabi, nego jača. Kada se čovek ne bi gnevio u radnjama u kojima on treba da se potvrdi, on bi sebe slabio.

Čvrstinu svoje duše čovek će baš time pojačati što će se u nju udubiti pun ljubavi; baš time će on sebe uzdići na visoke stepene svoga *Ja*. A ono što je najizvrsnije, ono što duša sme ljubiti u samoj sebi, ono čime se ona vaspitava za nesebičnost, a ne za samoljublje – iako to voli – to je *istina*. Istina vaspitava dušu razuma ili čudi. Kao što je gnev osobina duše koja se mora savladati ako čovek hoće da napreduje, tako je isto istina nešto što čovek mora od početka da voli i ceni. Jedno unutrašnje negovanje istine bezuslovno je potrebno za sve veće uspinjanje duše.

Koja je to osobina istine koja vodi čoveka sve dalje i koja ga uzdiže sa stepena na stepen, ako se on njome služi? Istini stoji nasuprot laž i zabluda. Videćemo kako čovek napreduje savlađivanjem zabluda i laži kada načini istinu svojim velikim idealom.

Čovek treba da teži nekoj višoj istini, kao što s druge strane mora od gneva da načini svog neprijatelja, koga mora sve više da suzbija. Njemu istina mora postati nešto što će voleti i što će spajati sa onim što je u duši najdublje da bi dospelo do sve viših stepena. Ipak izvesni pesnici i mislioci s pravom su govorili o tome da čovek nikako ne može potpuno prisvojiti istinu. Lesing,¹ na primer, kaže da za čoveka nije čista istina, nego večita težnja ka istini. Tako Lesing ukazuje na to da je istina neka udaljena boginja kojoj se čovek može samo približavati, ali koju, u stvari, nikada ne može dostići. Kada priroda istine pokrene dušu da teži prema njoj, duša može biti podstaknuta da se uzdiže od stepena do stepena. Postoji neka večita težnja ka istini i pošto značenje istine može da bude raznoliko, prihvatljivo je reći samo to da je čovek dužan pokušati da shvati istinu, da je dužan da razvija pravo osećanje za istinu. Stoga i nećemo govoriti o jednoj jedinoj sveobuhvatnoj istini.

U ovom predavanju treba, dakle, da se ideja istine posmatra u pravom značenju; i pokazaće nam se jasno da razvijanjem smisla za istinu neka sila ispunjava čoveka, a ta sila ga goni napred i vodi ga ka samopogoru.

¹ Gotthold Ephraim Lessing, 1729-1781; na primer u polemici *Eine Duplik*.

Čovek teži istini. Tamo gde su ljudi pokušavali da na osnovu onoga što postoji stvore sebi neki pogled na stvari, u najrazličitijim oblastima života, može se naći da su često svoje mišljenje iskazali na suprotan način. Kada vidimo šta za istinu smatra jedan, a šta drugi, mogli bismo pomisliti da težnja za istinom dovodi ljude do suprotnih gledišta i mišljenja. Ipak, nepristrasan posmatrač pronaći će putokaze koji nam mogu pokazati kako se upravo dolazi do toga da ljudi stiču tako različita mišljenja, mada traže istinu.

Neka nam to objasni jedan primer. Nedavno je umro američki multimilioner Hariman,² jedan od retkih milionera koji su se bavili čovečanskim mislima. U njegovim izrekama, koje su nađene posle njegove smrti, navodi se jedna izuzetna izjava ovog tragaoca za istinom. On kaže: „Nijedan čovek na ovom svetu nije nezamenljiv i svakoga koga nestane s ovog sveta na njegovom mestu može zameniti neko drugi. Kada ja budem ispustio svoj posao iz ruku, doći će neki drugi čovek koji će prihvatiti moj posao. Železnice će ići isto tako kao i ranije, dividende će se deliti isto tako, a tako biva u osnovi sa svakim čovekom”.

Tako se ovaj čovek uzdigao do jedne opštevažne istine: svaki čovek je zamenljiv.

Pored ove izjave stavićemo izjavu jednog drugog čoveka, koji je ovde u Berlinu dugo radio i stekao veliko poštovanje svojim predavanjima o životu Mikelandela, Rafaela i Getea, – izjavu istoričara umetnosti Hermana Grima.³ Kada je umro Trajčke,⁴ Herman Grim je u jednom članku napisao: „Preminuo je Trajčke i sada se baš vidi šta je on uradio. Niko ne može zauzeti njegovo mesto i njegov rad nastaviti onako kako ga je radio ovaj čovek. Oseća se da se sve drugačije kreće u onom krugu u kome je Trajčke podučavao”. Zanimljivo je ovde opaziti da Herman Grim ne dodaje reči: „A tako je kod svih ljudi”.

Ovde su dva čoveka, američki multimilioner i Herman Grim, koji dolaze do *sasvim suprotnih istina*. A na čemu se to zasniva? Ako pažljivo uporedimo ova dva načina posmatranja, naći ćemo putokaz. Dakle, Hariman polazi od stava: kada ja ispustim svoj posao iz ruku, nastaviće ga neko drugi. On se uopšte ne oslobađa sebe. Drugi čovek, Herman Grim, nikako ne meša sebe, on nikako ne govori o sebi, ne pita kakve bi se istine i mišljenja mogla dobiti o njemu. On se gubi u posmatranju drugog. Ko ima osećaj za ovo, bez sumnje će naći ko je od njih pravo rekao. Treba samo postaviti sebi pitanje: ko je nastavio Geteov rad kada ga je Gete ispustio iz ruku? Ko ima osećanja za ovo znaće da je slaba strana Harimanovog posmatranja u tome što se Hariman nije oslobodio sebe. Po tome već možete zaključiti da je istini upravo na štetu, kada se čovek pri njenom traženju ne može osloboditi samog sebe. A istini služi baš to što se čovek može osloboditi samog sebe. Može li biti istina ono što daje jedno gledište o stvarima?

Jedno gledište jeste neka vrsta misaone ogledalne slike spoljašnjeg sveta. Mora li to biti neka tačna slika zato što mi nešto o njoj mislimo, zato što pri nekom posmatranju utvrđujemo ovo ili ono?

Uzmimo, na primer, fotografski aparat i snimimo neko neobično drvo. Namestićemo se u jedan ugao i snimićemo aparatom sliku drveta. Hoće li to dati pravu sliku drveta? To daje sliku s jedne strane, a ne istinu o drvetu. Nijedan čovek neće moći da predstavi sebi drvo prema toj slici, ako pogleda samo tu jednu sliku. Kako bismo mogli saznati više o tačnom izgledu tog drveta kada drvo nismo videli? Onda kada bismo obišli oko drveta i snimili ga sa četiri strane. Tako bismo na kraju poređenjem slika dobili nešto što daje istinsku sliku drveta. Ovako stečena predstava o drvetu je sada nezavisna od našeg gledišta. – A sada prenesimo ovo poređenje na čoveka. Ono što je ovde urađeno preko spoljašnjih događaja, to isto radi čovek koji se pri svom

² Edward Henry Harriman, 1848-1909, severnoamerički železnički magnat.

³ Herman Grimm, 1828-1901. *Ernst Curtius, Heinrich von Treitschke, Leopold von Ranke*, vol. 1.

⁴ Heinrich von Treitschke, 1834-1896, nemački istoričar.

posmatranju stvari oslobađa samog sebe. Ono što čovek treba da uradi, to je da pri posmatranju stvari isključi samog sebe. Kada čovek stvara neko mišljenje, kada na ovo ili ono gleda jednim načinom, pa ako tada postane svestan da on pre svega mora znati kako sva stvorena mišljenja zavise od našeg gledišta, od naših osobina i od naše ličnosti, kada čovek postaje svestan svega toga te pokušava sve to odbiti od onoga što želi da nazove istinom – onda taj čovek izvodi ono što je u našem poređenju izveo fotograf. Pravi smisao za istinu prvo zahteva da se čovek oslobodi samog sebe, da vidi šta sve zavisi od našeg gledišta.

Da se američki multimilioner oslobodio samog sebe, on bi znao da postoji neka razlika između njega i drugih ljudi. Na jednom primeru koji nam pokazuje svakidašnje odnose, videli smo kako onda kada se čovek ne može osloboditi samog sebe, kada čovek nije svestan onoga što pridaje stvarima putem svog gledišta ili polazne tačke, kako tada dolazi do skućenog mišljenja, a ne do istine. Ovo se pojavljuje i u velikom. Ko malo pogleda u pravi duhovni razvoj ljudi i uporedi šta se sve javlja kao istina, taj će dubljim posmatranjem naći da su ljudi, kada iskazuju neku istinu, pre svega dužni da se oslobode svoje ličnosti. Čovek će shvatiti da najrazličitiji pogledi na istinu potiču otuda što ljudi nisu postali svesni onog ograničenja koje im nameće njihovo gledište.

Izneo sam vam jedan blizak primer, ali evo još jednog daljeg primera koji može da nas odvede dubljem razumevanju. Ako čovek želi da sazna nešto o *lepoti*, on se bavi estetikom, tj. onim što se bavi oblicima lepog. Ono što je lepo, srećemo u spoljašnjem svetu. A kako saznajemo istinu o lepom? I tu nam mora biti jasno da se moramo osloboditi i onoga što smo na lepom ograničili zbog naših ličnih karakteristika. Za primer nam može poslužiti jedan estetičar XIX veka, nemački estetičar Zolger.⁵ On je hteo da istraži prirodu lepote u odnosu na svoju ideju istine. Sa lepim se srećemo u spoljašnjem fizičkom svetu. To nije mogao poreći ni Zolger. Ali on je bio čovek koji je imao jednostrano teosofsko gledište i zbog toga je i dao jednostranu teosofsku estetiku. Otuda je njega i na lepom slici moglo zanimati samo ono što prosijava iz lepe slike u duhovnost, koja za njega jedino postoji. Njemu je neko lepo delo samo utoliko lepo ukoliko se na njemu pojavljuje duhovno. Zolger je bio jednostrani teosof, koji je hteo da objasni čulne pojave iz natčulnog, ali pri tom je zaboravio – jer se nije mogao osloboditi svoje predrasude – da i čulna stvarnost ima neko opravdanje za svoje postojanje, te je hteo da se smesta uzdigne u duhovno pomoću neke rđavo shvaćene teosofije.

Drugi jedan estetičar, Cimerman,⁶ došao je do sasvim suprotne slike. Može se reći, da je Zolger hteo da zasnuje neku rđavo shvaćenu teosofsku estetiku, a isto tako s pravom se može reći da je Cimerman zasnovao neki rđavo shvaćen antiteosofski način posmatranja, neku takvu estetiku. On je imao smisla za ono što se javljalo kao *simetrija* i *asimetrija*, kao sklad i nesklad. On nije imao smisla za to da se od lepog povuče i pređe na ono što se kroz lepo pojavljuje. Tako je i njegova estetika postala jednostrana, kao i Zolgerova. Svaka težnja za istinom može nastradati zbog toga što se čovek ne obazire na to da se on mora osloboditi sebe kako bi mogao težiti istini. Oslobađati se samoga sebe čovek može samo postepeno. Ali istinu odlikuje ovo: istina najoštrije zahteva da čovek sasvim odvrati pogled od samog sebe i da sve zaboravi, ako želi da se primakne istini. Istina, dakle, ima jednu izuzetnu osobinu, a ta je da u svojoj težnji ka istini čovek može biti sasvim u sebi, može da živi u svom *Ja*, a da ipak nešto dobija u svom *Ja* što u osnovi uzevši nema nikakve veze sa samoživim *Ja*.

Kada čovek u životu želi da istakne sebe, onda je to izraz njegove sebičnosti. Kada čovek želi nešto da uradi, što on smatra da je pravo, a što nameće nekom, pa pri tom plane gnevom, onda je to izraz samoljublja.

⁵ Karl Friedrich Solger, 1780-1819.

⁶ Robert Zimmermann, 1824-1898.

Taj izraz samoljublja mora se sputati ako čovek želi da se uspne do istine. Istina je, dakle, nešto što doživljavamo u krajnjoj unutrašnjosti. Pa ipak, mada istinu doživljavamo u sebi samima, mi se pomoću nje sve više oslobađamo svoje ličnosti. Zato je svakako potrebno da se u težnju ka istini ne umeša zaista ništa drugo do ljubav prema samoj istini. Ako se umešaju strasti, nagoni i požude od kojih se duša osećaja mora izbistriti i očistiti pre no što duša razuma krene prema istini, onda se čovek ne može osloboditi samog sebe, jer one čine da se njegovo *Ja* postavlja na neko ograničeno gledište. Zbog toga će se istina odati samo onome koji pokušava pri traženju istine da savlada u sebi strasti, požude i nagone i ne dopusti im da utiču. Ljubav treba da bude jedina strast koja se ne sme odbaciti pri traženju istine. Istina je jedan visok cilj. To se vidi po tome što se ona danas odaje čoveku – u obliku koji se upravo traži – samo na jednoj ograničenoj spoljašnjoj oblasti.

Danas je taj cilj postiglo čovečanstvo samo u oblasti *matematike*, računanja i brojanja, jer u toj oblasti čovek je zauzdao svoje strasti, nagone i požude, i sklonio ih s puta. Zašto se svi ljudi slažu u tome da je tri puta tri devet, a ne deset? Zato što su, dok o tome odlučuju, primirili svoje strasti, nagone i požude. Kod ove proste stvari, kod matematike, čovečanstvo je danas doteralo već dotle da je ućutkalo strasti, nagone i požude. Da čovečanstvo nije dotle doteralo, poneka domaćica rado bi dala devet groša za jednu marku. Pri tome bi dobile reč strasti. Za svako traženje istine upravo je potrebno da ućutkamo nagone i požude. O najvišim istinama ljudi bi se složili, kada bi u tim najvišim istinama toliko odmakli koliko su danas već odmakli u oblasti matematike. Ali te su istine nešto što mi shvatamo u dubini duše i zbog toga što ih tako shvatamo, imamo te istine. Može nam suprotno govoriti stotinu ljudi, pa i hiljada i više, mi ipak imamo te istine i znamo da je tri puta tri ravno devet, jer smo to shvatili u svojoj najdubljoj unutrašnjosti. Kada bi ono stotinu ili hiljadu ljudi što drugačije misle postali nezavisni od samih sebe, tada bi oni došli do iste istine. Koji, dakle, put vodi međusobnom razumevanju i čovečanskoj slozi? Mi se razumemo u oblasti računanja i brojanja, jer smo tu postigli ono što se traži. Među ljudima vlada mir, sloga i sklad u onoj meri u kojoj nalaze istinu.

Bitno je da mi težimo da shvatimo istinu kao nešto što nam se daje samo u našem najdubljem *Ja*, i da je istina nešto što ljude uvek ponovo sjedinjuje, jer ona iz najdubljih duševnih dubina blista prema svakom čoveku.

Tako istina vodi ljude do jedinstva i do uzajamnog razumevanja, a takođe je priprema pravde i ljubavi. Istina je priprema koju treba da negujemo; a onu drugu pripremu, koju smo upoznali juče, moramo pobediti ako želimo da nas ona prevede preko samoljublja. Misija istine je u tome što treba da postane predmet sve veće ljubavi i što je treba negovati u nama samima. Kada se predajemo istini u našem *Ja*, tada i ono postaje sve jače, te ćemo se baš time osloboditi svoje ličnosti: što više razvijemo gnev u našoj ličnosti, time nju više slabimo, a što više razvijamo istinu u našem biću, time više ojačavamo našu ličnost. Istina je stroga boginja, koja zato i zahteva da je postavimo u središte jedne jedine ljubavi u našem biću. Čim ne uzmognemo da se oslobodimo sebe, te nešto drugo postavimo njoj nasuprot, nešto drugo uzdignemo iznad nje, odmah se ona sveti. Engleski pesnik Kolridž⁷ je rekao nešto što dobro označava u kakvom odnosu treba da je čovek spram istine. On kaže: „Ko ljubi hrišćanstvo više nego istinu, taj će skoro uvideti da svoju hrišćansku sektu ljubi više nego hrišćanstvo i videće da sebe ljubi više nego svoju sektu”.

U toj izjavi ima zaista izuzetno mnogo; pre svega da stremljenje čiji je smer suprotan istini vodi pravo samoljublju, sebičnosti koja čoveka ponižava. Istina je jedina ljubav koja čovekovo *Ja* oslobađa samog sebe. A čim nešto zavolimo jače nego nju, istog časa možemo primetiti da smo

⁷ Samuel Taylor Coleridge, 1772-1834, engleski pesnik, kritičar i filosof.

upali u sebičnost. Eto, tome se možemo nadati, ako na istinu obratimo manju pažnju nego na nešto drugo. To je ono strogo i ozbiljno, ali i ono veliko i značajno u misiji istine za vaspitavanje ljudske duše. Istina se ni po kome ne ravna, a naći je može samo onaj ko joj je odan. To možemo videti i na tome što istog časa čim čovek daje prednost sebi i svojim mišljenjima a ne istini, istog tog časa čovek deluje kao antisocijalno biće, koje se neprestano udaljava od ljudske zajednice. Pogledajmo na one koji ne nastoje da vole istinu radi istine, koji su od izvesnih shvatanja načinili sebi istinu: oni ne vole ništa drugo do li sadržaj svoje duše. Ti će ljudi biti oni najnetrpeljiviji. Ljudi koji vole istinu radi svojih sopstvenih shvatanja i mnjenja, jesu oni koji ne trpe da neko drugi u tražnju istine ide sasvim drugim putem. Iz toga se onda rađaju sukobi u životu. To su oni ljudi koji podmeću prepreke na put svakome ko ima druge sposobnosti no oni, te zato dolazi do drugih shvatanja no oni.

Ako je tačno da pošteno stremljenje istini vodi opštem razumevanju među ljudima, tačno je da suprotno, ljubav ka istini radi svoje ličnosti, vodi razaranju slobode, netoleranciji u odnosu na druge ličnosti.

Istina se javlja u onome što nazivamo čovekovom dušom razuma ili čudi. Istinu tražiti, istinu sticati svojim radom može samo misaono biće. Čoveku, koji stiče istinu svojim mišljenjem, mora postati vremenom sve jasnije da se time celokupna oblast istine deli na dva dela. Istina ima dva oblika. Neke istine saznajemo kada posmatramo nešto što postoji u spoljašnjem svetu, kada posmatramo prirodu oko sebe, istražujemo je delić po delić da bismo upoznali njene istine, zakone i mudrosti. Kada, dakle, obilazimo svojim pogledom svet i naknadno obuhvatimo sve što smo doživeli, tada dolazimo do one istine koju možemo nazvati istinom „naknadnog razmišljanja”. Juče smo videli da je sva priroda prožeta mudročću, da u svim stvarima živi mudrost. U biljci živi ono što potom shvatamo kao ideju biljke. U biljci živi mudrost i mi tu mudrost raspoznajemo. Čovek posmatra svet oko sebe i može pretpostaviti da je svet iznikao iz mudrosti, a da on svojim mišljenjem *naknadno* nalazi ono što pripada obrazovanju, stvaranju sveta. To je istina koju saznajemo pomoću „naknadnog razmišljanja”.

Ali, ima i drugih istina. Njih čovek ne može saznati „razmišljajući naknadno”; njih čovek može saznati samo ako izađe izvan granica onoga što daje spoljašnji život. Već u običnom životu vidimo da kada čovek hoće da načini sebi neki alat ili oruđe, mora izmisliti zakone koje ne može steći pukim „naknadnim razmišljanjem”. Tako, na primer, čovek ne bi „naknadnim razmišljanjem” o svetu nikada izumeo časovnik. Jer svet nije nigde sastavio svoje zakone tako da bi se u spoljašnjem svetu odmah našao gotov časovnik. Ovo je druga vrsta istine. Do nje dolazimo tako što „unapred mislimo” ono što se ne nalazi u spoljašnjem doživljavanju, niti u spoljašnjem posmatranju. Dakle, ima dve vrste istina. To su dve striktno odeljene oblasti istine. Valja nam razlikovati istine koje za nas nastaju „naknadnim razmišljanjem” o spoljašnjem posmatranju, od onih istina, koje nastaju „mišljenjem unapred”.⁸

Zbog čega su istinite ove druge istine? Čovek koji bi izmislio neki časovnik, morao bi dokazati da je ispravno mislio. Mi mu nećemo potpuno poverovati sve dotle dok nam on ne pokaže da taj časovnik zaista prikazuje u svetu ono što je on „unapred mislio”. Ono što mi „unapred mislimo” treba da se ostvari, da se uživi u stvarnost; ono što smo „unapred mislili” mora nas sresti u stvarnosti napolju. A takve su vrste i duhovnonaučne ili antroposofske istine. To su istine, koje čovek ne može odmah posmatrati u spoljašnjim doživljajima.

⁸ Na nemačkom jeziku, po Štajneru, ove dve vrste mišljenja mogu se nazvati: „Nachdenken” i „Vordenken”. To se ne može prevesti. Veštački nazivi „naknadno razmišljanje” i „mišljenje unapred” neka nas makar izdaleka podsete na pravi smisao, stoga ćemo ih pisati pod znakom navoda.

Nijedan spoljašnji doživljaj u prirodi ne može nam potvrditi ono što smo već naglašavali u vezi sa čovekovim večnim jezgrom. Nama je nemoguće da iz spoljašnjeg posmatranja steknemo istinu da se ljudsko *Ja* neprestano ponovo pojavljuje u novim utelovljenjima. Ko želi doći do te istine mora se uzdići iznad spoljašnjeg doživljavanja. On mora shvatiti u svojoj duši neku istinu koju ne nalazi ranije u spoljašnjem doživljavanju, ali se ona mora ostvariti i u spoljašnjem životu. Neka takva istina ne može se onako dokazati kao ona prva vrsta istine, koju smo nazvali istinom „naknadnog razmišljanja”. Takva istina može se dokazati samo njenom primenom u životu. A zato i ne postoji drugi neki dokaz nego ogledanje te istine u životu. Ko gleda dublje u život i posmatra ga sa saznanjem da se duša uvek ponovo vraća, ko posmatra sve što se odigrava između rođenja i smrti, sve što duša tu uvek ponovo doživljava, ko posmatra kakvo zadovoljstvo može zajemčiti ta ideja i kakvu snagu može ona dati u životu, ko prati plodnost te ideje u životu – i prati je još u jednom smislu – tako da sebi, na primer, kaže: kako mogu razviti snagu neke detinje duše, kada predstavim da se tu objavljuje neka duša koja je već pre postojala? – tom čoveku svetli ta istina i ideja u susret iz spoljašnje stvarnosti; ona mu daje dokaz svoje plodnosti. Svi drugi dokazi su netačni. Samo obistinjenje takvih „unapred mišljenih” istina može se smatrati dokazom njihove tačnosti. „Unapred mišljene” istine, koje se ne mogu steći posmatranjem, ne mogu se ni dokazivati kao istine „naknadnog razmišljanja”. One se jedino u stvarnosti mogu potvrditi i pokazati plodnim. Velika je razlika između dokaza istine prve i druge vrste. Druga vrsta istine jeste upravo istina shvaćena u duhu, koja treba da se potvrdi u spoljašnjem posmatranju.

Kako će sada ove dve oblasti istine delovati vaspitno na ljudsku dušu? Velika razlika postoji ako se čovek predaje samo „naknadno razmišljenim istinama”, ili se predaje samo „unapred mišljenim istinama”. Pogledajmo, šta to čovek ističe kao „naknadno razmišljanu” istinu. S pravom govorimo: kada se zadubimo u mudrost prirode i kada smo u sebi samima stekli ogledalnu i istinitu sliku prirode, onda imamo u sebi ono iz čega je ona proizašla, iz čega ona deluje; u našem istinitom pojmu o prirodi imamo ono što u prirodi deluje kao stvaralačko. Ali tu postoji velika razlika. Dok je mudrost u prirodi stvaralačka, dok iz nje izbija puna stvarnost, naša je istina samo neka ogledalna slika, samo nedelatna istina „naknadnog razmišljanja”. Mi imamo nešto što je postalo nemoćno zbog našeg razmišljanja o prirodi. Tako možemo stvoriti sebi otvorenu i široku sliku istine sveta; ali ta slika istine nema onog stvaralačkog, plodnog. Zbog toga ova slika i deluje pustošno na razvoj našeg *Ja*. Stvaralačka snaga čovekovog *Ja* orone i takoreći obamre, čovekovo biće ne ojačava i ne može se više nikako suprotstaviti svetu kada traži samo „naknadno razmišljane” istine. Ništa ne deluje tako jako na izolovanje, na povlačenje u svoje *Ja*, na zavadu sa celim svetom kao puko „naknadno razmišljanje” o svetu. Čovek može postati hladni egoista, ako samo želi da ispita šta postoji napolju, u svetu. Radi čega on upravo hoće ovu istinu? Hoće li on ovu istinu da stavi u službu bogova?

Ako želi samo tu „naknadno razmišljanu” istinu, to on želi nešto za sebe, to je na putu da u daljem toku svoga života preko istine postane hladan egoista i neprijatelj ljudi. On izlazi iz društva i postaje pustinjač, ili se na neki drugi način odvaja od čovečanstva, jer želi da prisvoji kao svoju istinu ono što postoji u svetu. Pođete li tim putem, možete naći svako jednostrano pustinjaštvo, sve ono što je ljudima neprijateljsko. Duša će se sve više sušiti u pogledu smisla za zajednicu; duša će neprestano siromašiti, uprkos tome što nju tobož istina vodi. Ako samo takvim načinom ispituje istinu, čovek prestaje da bude čovek u smislu zajednice. On postaje osobenjak ili jednostran čovek, svejedno da li izlazi u društvo ili se usamljuje; u oba slučaja duša će se stvrdnuti. Zato ćete videti da – što čovek više prilazi pukom „naknadnom razmišljanju” – duša postaje sve neplodnija u tom razmišljanju. Pokušajmo da zamislimo kako to duša opusti zbog pukog „naknadnog razmišljanja”. Posmatrajmo spoljašnju prirodu: pred nama je skup

biljaka. Biljke su izgrađene od žive mudrosti sveta. U njima je prisutna proizvodna sila i ta je mudrost dala da one izniknu iz nje same. Sada dolazi čovek umetnik. On svojom dušom staje pred sliku koju mu daje priroda. Umetnik ne razmišlja samo, nego on pušta da u njemu deluje ona stvaralačka, proizvodna sila. On daje iz sebe umetničko delo, ali u njemu nije prisutna samo jedna duboka misao, nego produktivna sila. No sada dolazi neko ko pokušava da dođe iza same misli te slike. On „razmišlja naknadno” o slici. Stvarnost je u njoj dalje pročišćena, ali je ona i osiromašena. Pokušajte da taj proces dalje vodite. Kada je duša ovim načinom izdvojila jednu misao iz posmatranja, onda je tu kraj, i duša je izvela svoj posao. Čovek bi samo još mogao stvarati misli o misli. Time se dolazi u oblast apsurdnog. Započeti proces suši se sam od sebe.

Drugačije je u oblasti „mišljenja unapred”. Tu je čovek u drugom položaju jer sâm produktivan. Tu čovek ostvaruje svoje misli o životu, tu je čovek nešto što deluje po uzoru prirode koja sama stvara. U takvom jednom slučaju čovek ide dalje od pukog posmatranja, on ne samo „naknadno razmišlja”, nego dopušta da se u duši podigne nešto što mu ne može dati puko posmatranje. Takve su sve duhovnonaučne istine, te kod njih duša mora biti produktivno raspoložena. Duša ovde mora biti „mislilac unapred”. Sve puko „naknadno razmišljanje” kod tih istina nije dobro i vodi obmani u pogledu duhovnonaučnih istina. Zbog toga „unapred mišljene” istine imaju nešto drugo. Samo u nekoj ograničenoj oblasti može čovek „misliti istinu unapred”. Prema svetskoj stvaralačkoj mudrosti čovek može biti, takoreći, samo neka šeprtlja. Beskrajno je mnoštvo onoga o čemu mi imamo svoje „naknadno razmišljane” istine, a vrlo ograničena oblast omogućava nam da imamo „unapred mišljene” istine. Kod druge vrste istine krug se dakle sužava, ali se povećavaju produktivne sile; duša se osvežava i neprestano širi. Sama u sebi duša neprestano postaje sve više božanska, kada u sebi ponavlja ono što je u stvaralačkoj, božanskoj delatnosti u svetu. Tako stoje u svetu obe istine jedna prema drugoj, „naknadno razmišljana” i „unapred mišljena”. Zbog toga će istina „naknadnog razmišljanja” koja se zasniva na pukom ispitivanju *onog što je dato*, na ispitivanju doživljenog voditi uvek u apstraktno; duša će pri tome neprestano sve više sušiti i neće znati da nađe nikakvu hranu. Ali ona istina koja se ne stiče spoljašnjim doživljajem, stvaralačka je i iz svoje snage daje čoveku mesto u vaseljenu na kome on saraduje na onom što nastaje za budućnost.

Ono što je prošlo može u pravom smislu reći biti samo nešto o čemu se „razmišlja naknadno”. Ono što se „unapred misli” jeste nešto što je početak nekog urastanja u budućnost. Tako čovek postaje građanin i stvaralac za budućnost. On rasprostire snagu svoga *Ja* od tačke sadašnjosti u budućnost, pošto prisvaja ne samo ono što se „razmišlja naknadno” nego i ono što se „unapred misli” na polju istine. To je ono oslobodilačko u istinama „mišljenim unapred”. Onaj ko je takoreći sam saradivao u oblasti teženja ka istini ubrzo će iskusiti kako ga puko „naknadno razmišljanje” osiromašuje; i on će shvatiti, kako puki „naknadni mislilac” postaje sve usamljeniji i apstraktniji i kako puni svoj duh samo siromašnom pojavom, paučinom i beskrvnim apstrakcijama. To može dovesti dotle da posumnja u to da njegov duh može imati udela u uobličavanju sveta. Ako je čovek samo „naknadni mislilac” o istini, on se može osećati kao izbačen i osuđen na puko uživanje u istini. Ali ona istina koja se „unapred misli” ta istina ispunjava dušu i zagreva je, ispunjava je novom snagom na svakom životnom stupnju. Oduševljava čoveka kada može shvatiti takve „unapred mišljene” istine i kada može stati pred životne pojave i reći sebi: ja sada ne razumem samo ovo što postoji, nego ovo što postoji postaje nam objašnjivo, jer sam ja o tome znao nešto unapred.

Sada možemo pristupiti čoveku sa duhovnonaučnim istinama. Ljudi nam ostaju nerazumljivi, ako poznajemo samo „naknadno razmišljane” istine. Ako naprotiv imamo duhovnonaučne istine, ljudi nam postaju sve razumljiviji. I svet će nas sve više zanimati i mi ćemo se sa svetom sve

više spajati. Osećaćemo radost i zadovoljstvo što nam stvarno dolazi u susret potvrda „unapred mišljenih” istina. Ovo je u duhovnonaučnim istinama ono što čoveka puni srećom i zadovoljstvom: što se te istine moraju prvo shvatiti, pa se tek onda mogu ostvarivati u životu, i što one sve više bogate čoveka. Kada radimo s „naknadno razmišljanim” istinama i kada podižemo u sebi jedan apstraktan svet ideja, udaljujemo se od sveta, a kada svetu prilazimo sa „unapred mišljenim” istinama postajemo sve bogatiji i sve zadovoljniji. Time postepeno doživljavamo svoje puno uplitanje u pojave sa kojima se sjedinjavamo. Sve se više oslobađamo svoga *Ja*, a preko „naknadno razmišljanih” istina postajemo lukavi egoisti. Da bismo našli postojanje i obistinjenje „unapred mišljenih” istina, moramo ih prvo imati; a za to je potrebno da izađemo iz sebe i da stupimo u život, te da potražimo primenu tih istina u svakoj oblasti života. Tako su posebno „unapred mišljene” istine one istine koje nas oslobađaju nas sâmh i uveliko nas ispunjavaju onim što osećanje istine mora imati u sebi.

Ovako nešto morao je osećati svako ko zaista traži istinu. Ovo mišljenje o istini počivalo je duboko u duši Getea, kada je izrekao ovu divnu, veličanstvenu i svetlu misao: „Jedino je istinito ono što je plodno”. Ali u Geteovoj duši živela je i misao da čovek mora srasti s istinom da bi uopšte bilo moguće sporazumevanje s drugim ljudima. Ništa ne otuđuje i ne udaljuje ljude više nego njihovo otuđivanje od težnje za istinom i od osećanja istine. Geteova izreka jeste i ovo: „Lažno učenje ne daje se pobiti, jer se ono baš zasniva na ubeđenju da je lažno istinito!”⁹ Naravno, neko odmah može prigovoriti da se lažno može pobiti, ako se iznesu logički razlozi. Tako ne misli Gete. On je upravo ubeđen da se lažno gledište ne može pobiti logičkim zaključcima, te misli da praktična i plodna primena istine u životu mora čoveku biti jedini putokaz pri njegovoj težnji za istinom.

Zato što je Gete tako duboko u svojoj duši srastao s istinom, zbog toga je mogao da sroči onu lepu poetsku dramu *Pandora*, koju je započeo da piše 1807. godine. Mada je *Pandora* tek odlomak ipak je zreli proizvod Geteovog stvaralaštva. Ovo je umetnost najzrelija i najveća. Ako čovek pusti da to na njega deluje, mora reći samom sebi: ovo je ostalo odlomak, ali je u svakom retku tako veličanstveno i tako silno, da bi se moglo reći: ovo je umetnost najčistija i najveća. Pokušajmo, dakle, da se u to uživimo i da pustimo da dijalog deluje na nas, pa pripazimo kako drugačije govore one osobe koje imaju neku strast, neki nagonski karakter, a kako drugačije govore osobe uzdržljivog karaktera.

Ova *Pandora* pokazuje nam kako je Gete bio u stanju da se zaleti prema najvećem – pa onda da klone. Doduše, zadatak je bio toliko veliki da ga nije mogao završiti, ali nama je dosta što slutimo kako je duboko Gete bio prodro u pitanja duševnog vaspitanja. Pred njegovom dušom je stajalo sve što duša mora da savlada da bi se uzvisila; pred njegovom dušom je stajalo sve što smo juče naučili o gnevu, o okovanom Prometeju, a i ovo što smo danas rekli o drugom vaspitaču ljudske duše, o osećanju za istinu.

Kako su obe ove stvari blisko srodne u svom delovanju na ljudsku dušu, može se sagledati i iz izraza lica koje one u čoveku prizivaju. Pokušajmo jednom sebi da predstavimo čoveka koga gnev obuzima i čoveka na koga utiče istina, koga istina prožima kao neka unutrašnja svetlost. Tada vidimo kako gnevan čovek mršti čelo. Zašto on to čini? Čelo se mršti zato što u unutrašnjosti deluje neka prevelika sila kao neki otrov; ta sila mora da sputava preveliku samoživost koja želi da uništi ono što je pored čoveka, što postoji pored njegovog *Ja*. U stisnutoj pesnici gnevnog čoveka valja nam videti gnevno *Ja*, u sebe zatvoreno, koje nikako ne želi u spoljašnji svet. Da uporedimo sa takvim čovekom izraz lica onog čoveka koji nalazi istinu. Kada neko ugleda svetlost istine, tada i on nabira svoje čelo, ali to mrštenje čela jeste nešto čime se

⁹ Prvi citat je iz pesme *Vermächtnis* (Zaveštanje); drugi je iz *Sprüche in Prosa* (Stihovi u prozi).

proširuje naše *Ja*. Te bore u odanoj ljubavi žele da obuhvate ceo svet da bi ga upile. A i oči čoveka koji želi da prislušne svetske tajne mogu da svetle. Te oči svojom svetlošću traže da obuhvate i obuzmu sve što u svetu postoji izvan nas. Čovek se oslobađa samog sebe; ne stežu se šake onoga koji je ispunjen svetlošću istine, nego se njegova ruka pruža, a pruženom rukom hoće da upije biće sveta. Tako se sva razlika između istine i gneva pokazuje u izrazu lica. Ako s jedne strane gnev vodi čoveka nekom utiskivanju u njegovo *Ja*, to na drugoj strani težnja istini vodi čoveka nekom otvaranju i urastanju u spoljašnji svet. I čovek tim više urasta u spoljašnji svet što se više uzdiže od „naknadno razmišljenih” istina, ka istinama „unapred mišljenim”. Zbog toga Gete u svojoj *Pandori* stavlja jedne nasuprot drugima likove koji mogu da prikažu ono što deluje u duši. Ti likovi treba takoreći simbolično da izraze pojedine duševne osobine i sposobnosti.

Kada započnete da čitate *Pandoru*, videćete odmah u početku nešto vrlo čudnovato. Odmah pri opisu prve scene možete da zapazite nešto izuzetno značajno. Tu, na strani Prometeja, vidimo pozornicu punu raznih oruđa koja proizvodi sam čovek. Svuda su delovale ljudske sile, ali sve je u nekom smislu sirovo i nezgrapno. Na strani Epimeteja, drugog Titana, je nešto sasvim suprotno. Tu je sve savršeno izrađeno, jer manje vidimo ono što čovek proizvodi, nego ono što je priroda već proizvela. Sve je poteklo iz „naknadnog razmišljanja”. Tu imamo neko sastavljanje i neko sklapanje, neko simetrično ređanje onoga što postoji u prirodi. Asimetrična i gruba je Prometejeva scena; dobro izgrađene i simetrične su pojave i oblici prirode kod Epimeteja. Kulminacija ove Epimetejeve scene kao da uvodi čitaoca u neki divan kraj. Zašto je sve ovo tako udešeno? Da uzmemo samo dva lika: Prometeja, koji „unapred misli” i Epimeteja koji „naknadno razmišlja”. Te dve u duši delatne sile postavlja Gete jednu prema drugoj u dva brata Titana. S jedne strane imamo u Prometeju ono što čoveku pretežno stoji pod zvezdom „mišljenja unapred”; i mada su tu čovekove snage ograničene i nespretne, on je plodan. Takav čovek još uvek ne može svoje tvorevine da oblikuje tako savršeno kao priroda svoje. On još ne može skladno da oblikuje, ali stvoreno potiče iz njegovih sopstvenih sila i oruđa. Njemu nedostaje i osećaj za posmatranje prizora prirodnih lepota.

Na drugoj strani vidimo Epimeteja, „naknadnog mislioca”, nasleđe prošlosti koje je on doveo u simetričnu sređenost. Ali pošto je on „naknadni mislilac”, vidimo kod njega i u pozadini lep kraj, koji pruža čoveku posebno uživanje. Tada nam dolazi u susret Epimetej i otkriva nam svoju posebnu prirodu, pa nam govori kako je on tu zato da pusti prošlost neka deluje na njega i da razmišlja o onom što se već zbilo i što oku dolazi u susret. I on nam u svom govoru pokazuje kako to ponekad izaziva u duši neko nezadovoljno duševno raspoloženje. On jedva oseća razliku između dana i noći. Ukratko možemo reći: u Epimeteju izvodi se pred nama do vrhunca doterano „naknadno razmišljanje”. Ali tada nam iz noći dolazi u susret Prometej s buktinjom u ruci. U njegovoj pratnji vidimo kovače kako počinju da rade na onom što je stvorio sâm čovek, a on sâm govori nam nešto izuzetno čudnovato, što nećemo pogrešno razumeti samo ako tačno shvatimo Getea. Kovači slave radinost koja dovodi do nečeg plodnog. Slave i to što čovek mora ponekad i razoriti štogod. Slave oganj jednostrano. Čovek koji je svestrani „naknadni mislilac” neće hvaliti jedno na račun drugog. On će stvoriti sebi pregled celine. Ali Prometej odmah kaže:

„Dobro je za radnog čoveka da bude pristrasan”.

On upravo veliča činjenicu što čovek da bi mogao biti delatan mora da prihvati ograničenja. U prirodi će se ono što je ispravno održati tako što će se ono što je neispravno razoriti. Ali „napred s onim što se može!” – to kovačima oštro zapoveda Prometej. Prometej je radnik koji s

buktinjom izlazi iz noći da pokaže kako iz dubine njegove duše izlazi njegova „unapred mišljena” istina. Sa njim nije kao sa sanjalačkim Epimetejem koji ne vidi razliku između dana i noći i koji sve u svetu oseća kao san. Jer njegova duša je radila i u svojoj mrkloj noći ona je prvo začela misli koje sada iz nje ističu. Ali ovo nisu snovi, nego nešto za šta je duša dala svoju krv. Time duša unosi sebe u svet i oslobađa se same sebe. Ali istog časa duša zapada u opasnost da se izgubi. Sâm Prometej doduše ne mora da se izgubi, ali kada u svetu nastane nešto jednostrano, tada se to pokazuje u njegovom potomstvu. Sin Prometejev, Fileros, već je sklon da voli ono što je stvoreno i uživa u tome, dok je otac Prometej još u punoj stvaralačkoj snazi svog života. U Filerosu je snaga „mišljenja unapred” jednostrano razvijena. On se zaleće napolje u život, ne znajući gde bi našao zadovoljenja svojoj težnji za uživanjem. Na ovog sina ne može preći ono što Prometej ima u sebi kao oplođujuću silu stvaranja i zato mora izgledati nerazumljiv i samom Epimeteju, koji mu na osnovu svog obilnog životnog iskustva želi dati uputstva za njegov neobuzdani život.

Zatim nam se veličanstveno pokazuje kako utiče ono što može dati puko „naknadno razmišljanje”. Nadovezuje se na mit da je Zevs, kada je Prometeja pribio na stenu, čoveku predao Pandoru, obdarenu svim darovima.

„Svih čari, darova puna javi se ona,
Zadivljenome, ljupko ispitljiva oka,
Neću l’ je odbiti i ja ko strogi moj brat.
Al već mi odviše snažno uzbudi srce,
Nevestu ljupku primih opijen sav.
Onda pristupih tajanstvenom daru,
Zemljanog suda visokom rukotvoru,
Zatvoren beše...”¹⁰

Prometej beše opomenuo svoga brata Epimeteja da ne prima taj božanski poklon. Ali brat ga je ipak primio. Otvara se taj dar, jer je Epimetej drugačiji nego njegov brat, a sve ljudske nevolje ispadoše odatle; samo jedno je ostalo unutra: nada. – Šta je Pandora? Šta da oseća čovek kod ove svim obdarene? U njoj se zaista krije neka tajna čovekove duše. Ono što je čoveku „naknadnom misliocu” ostalo u svetu, to je mrtav proizvod, izdvojena ogledalna slika mehaničke misli koju je skovao Hefest. Nemoćna je ta mudrost prema stvaralačkoj mudrosti, koja dopušta da iz nje ponikne cvet.

Šta može dati čoveku ta apstraktna ogledalna slika?

Videli smo kako ta istina može biti neplodna, kako može da opustoši ljudsku dušu, i možemo da shvatimo kako iz Pandorine posude ispadaju sve ljudske muke, sve što na ljudsku dušu opustošujuće utiče. U Pandori dužni smo da vidimo istinu nemoćnu za stvaranje, „naknadno razmišljanu” istinu. Ona nam pokazuje puku mehaničku misaonu sliku, jednu „naknadno razmišljanu” istinu usred živog svetskog stvaralaštva. Samo jedno ostaje pukom „naknadnom misliocu”. Dok „smišljač unapred” vezuje svoje *Ja* za budućnost, oslobađa se sebe i živi u budućnosti unapred, dotle „naknadnom misliocu” u pogledu na budućnost ostaje ovo jedno: nada da će se stvari zbiti. Budući da on sam ne učestvuje kao onaj što „misli unapred” u radu za budućnost, to mu ostaje jedino nada. Gete shvata mit sasvim duboko kada u svojoj drami „Pandora” pušta da iz braka Epimeteja i Pandore proizađu dva deteta. Jedno dete je nada, Elpore, a drugo je Epimelija, brižna, ona koja čuva što je tu. U stvari, u svojoj duši čovek ima dva čeda, dva

¹⁰ Gete, *Pandora*, u prevodu Svetislava Stefanovića.

izdanka mrtve, apstraktne, mehanički shvaćene istine. Ova istina je neplodna i ne utiče na budućnost. Jer je ona samo „naknadno razmišljana” istina i može razmišljati samo ono što je tu, ali nikako ne može biti stvaralačka. Takvi ljudi mogu se samo nadati da će se zbiti ono što je istinito. Ovu činjenicu prikazuje Gete upravo veličanstveno realistički u svojoj Elpori, pokazujući kako ona čoveku, kada je zapita hoće li se zbiti ovo ili ono, uvek daje samo jedan odgovor: da, da. Kada bi neki prometejski čovek izašao pred svet i govorio o budućnosti, on bi rekao: ja se ne nadam ničemu, ali ja hoću da svojim silama utičem na budućnost i da je oblikujem. Ali ako je čovek samo „naknadni mislilac” on upravlja svoje misli na ono što se dogodilo, a s druge strane se nada u budućnost, jer na pitanje: „Hoće li se zbiti ovo ili ono?” – Elpora uvek odgovara: „Da, da”. Mi čujemo kako ona to neprestano odgovara. Time je izvrsno prikazana jedna kći duševnog bića „naknadnog razmišljanja”. Time je ocrtna u svojoj neplodnosti. Druga kći te duševne sile jeste ona koja je dužna da pazi, da se brine o onome što je već tu. Ona simetrično ređa sve stvoreno i ne može ništa što bi poteklo iz njenih sila nadodati onome što postoji iz žive stvaralačke mudrosti. Tu umrtvljenu mudrost iznosi Epimelija zato da bi prosto zaštitila od razaranja ono što je tu. Ali sve što se dalje ne razvija ide sve više u susret razaranju, te zbog toga vidimo kako briga neprestano raste i kako preko elemenata pukog „naknadnog razmišljanja” ne ulazi u svet plodno, nego samo razorno. Na to Gete divno ukazuje kada pušta da se Fileros zaljubi u Epimeliju. Mi ga vidimo gde plamti ljubomorom, goneći Epimeliju koja nalazi zaštitu kod braće Titana. U isto vreme vidimo da se kao posledica javljaju svađa i razdor. Epimelija jadikuje da baš to što ona ljubi napada njen život.

Svaka dalja reč kod Getea pokazuje, kako je on duboko prodro u duševne tajne „mišljenje unapred” i „naknadnog razmišljanja”. Vidimo kako je Gete na izuzetan način postavio „mišljenje unapred” kod kovača i nasuprot njemu ono što ostaje mirno u prirodi kod pastira. Pastiri uzimaju ono što priroda pruža sama od sebe, što već postoji. A kovači preobražavaju prirodu. Zbog toga Prometej o pastirima kaže:

„Pođite s mirom! Al mira nećete naći.”

Jer hteti samo da se sačuvaju stvari kakve jesu vodi samo do neplodne strane prirode.

Tako nam Gete prikazuje istinu „smišljenu unapred” i istinu „naknadno razmišljanu” u slikama Prometeja, Epimeteja i svih ličnosti koje su s njima u vezi. Oni su predstavnici onih duševnih sila koje mogu da proizađu iz prejake, jednostrane sklonosti prema jednoj ili drugoj vrsti ljudske težnje za istinom. Ono što u ljudskoj duši deluje jednostrano, donelo je samo nesreću i videli smo kako se nesreća izaziva kada čovek samo „misli unapred” ili samo „naknadno razmišlja”.

A sada, da vidimo konačno, kako se javlja ono što jedino može doneti spas, a to je zajednički rad oba brata Titana. Drama se razvija time što izbija požar na imanju Epimeteja. Prometej, koji je voljan da sruši sagrađeno, ako ono više ne odgovara svojoj svrsi, savetuje svog brata da primi njegovu pomoć, da on pokuša na svoj način da zaustavi propast. Ali Epimeteja više za to nije briga. On misli na lik Pandore i sav je utonuo u razmišljanje o njoj. Zanimljiv je razgovor između Prometeja i Epimeteja o samoj Pandori. Epimetej mašta o Pandori:

Prometej:

Taj lik i meni iz starog se mraka javlja,
Ni Hefestu čak ne uspe drugi put.

Epimetej:

I ti zar spominješ porekla tog varljivu bajku?
Od božanskog starog moćnog kolena:
Uraniona, Heri slična, i sestra Zevsova.

Prometej:

Hefest ju je, dobro promisliv, sjajno uresio;
Pametnom rukom zlatnu mrežu za glavu
Iz najtanjih žica pletuć mnogostruko.

Ovde vidimo i to, kako se u svakoj Prometejevoj rečenici opet nalazi ono što je mehanički, samo apstraktno, naknadno stvoreno. Tada stupa pred nas Eos, zora. Ona se javlja pre Sunca. Ona tu svetlost objavljuje, ali i u sebi ima tu svetlost. Zora nije samo ono što stvara iz duboke noćne tame, nego je prelaz ka nečemu što je nadvladalo noć. Prometej se pojavljuje s buk-tinjom, jer on izlazi iz noći. Njegova veštačka svetlost treba da označi kako on stvara iz noći. Epimetej može doduše da se divi onome što sunčeva svetlost daje, ali on sve oseća samo kao san. On je samo duša „naknadnog mislioca”. Kao da bi to promaklo Prometejevoj pažljivoj, samostvaralačkoj duši, takvo je ono što Prometej govori na svetlosti dana. On kaže i to, da njegovi ljudi nisu pozvani da samo gledaju sunce i svetlost, nego i da osvetljavaju. Sada izlazi Eos, zora, „Aurora”. Ona podstiče čoveka da bude delatan svuda radeći pravo. Fileros treba da se spoji sa silama, koje omogućavaju njegovo spasenje, pošto je već tražio smrt. Pored kovača, koji rade u okviru ograničenja smišljenog, pored pastira, koji uzimaju ono što već postoji, staju ribari koji se staraju o vodenom elementu. I sada vidimo, kako Eos savetuje:

Ruj mladosti, sveće dana
Lepše nosim sada no ikad
Iz dubina nesaznajnih
Dubokoga okeana.
Žurnije potres'te danas
San moj vi što stanujete
Po stenama morske drage.
Oj ribari mrki, na noge čili!
Latite se svog alata!
Brzo širite vaše mreže,
Opašite znani val,
Pri dogledu lepa lova
Ja vam vičem, ja vas hrabrim:
Plivajte plivači! Gnjurite gnjurci!
Motrite na steni motrioci!
Obala nek vrvi kao val,
Nek vrvi sve od hitra rada!

Sada nam se divnim načinom pokazuje Prometejev sin kako se na talasima spasava i svoju snagu spaja sa snagom talasa. Tako u spasavanju Filerosa spaja se ono što je u njemu stvarno

kao sila, sa onim što niče u prirodi kao stvaralačka sila. Ono što je u njegovoj prirodi delatno i stvaralačko spaja se delotvorno s onim sastojkom prirode koji stvara i raste. Ovim načinom miri se element Prometeja s elementom Epimeteja.

Tako iznosi Gete, kao neko posebno rešenje da ono što se „naknadnim razmišljanjem” dobija iz prirode, stiče svoj stvaralački napon „mišljenjem unapred”. „Mišljenje unapred” dobija svoju pravu snagu zaslužno primajući, u odanosti istini, ono što „daruju bogovi u visini.”

Zapamti:

Što je vredno želje, vidite vi dole,
Što je vredno dati, znaju oni gore,
Začinjete veliko, vi Titani, al' voditi
Do večnog dobrog, večno lepog
Delo je bogova; to ostavite njima!

U ljudskoj duši moraju se sjediniti Prometej i Epimetej; onda će odatle izaći ono što mora da bude spas obojice, spas čovečanstva. U celoj drami treba da se upravo pokaže, kako se svestranim obuhvatanjem istine zadovoljava ceo ljudski rod, a ne pojedinac. Upravo ono što je pravo biće istine hteo je Gete da iznese pred ljude, da bi pokazao kako istina nije za pojedino *ja*, već kako ona mora sjediniti i zadovoljiti ceo ljudski rod i kako preko istine ljubav i mir dolaze među ljude. Tada se u našoj duši preobražava nada, koja isprva može sve odobriti, ali ništa ne može ostvariti. Zbog toga je poemu trebalo i završiti time što nam pristupa preobražena Elpora, Elpore thraseia (pouzdana), koja kaže, da nije više proročica, nego da je ušla u ljudsku dušu kako čovek ne bi imao samo nadu za budućnost, nego snagu da sarađuje i da obistini ono što može sam u sebi da stvori svojom produktivnom silom! Verovati u ono što istina stvara od duše, to je tek puna, celokupna istina, koja izmiruje Prometeja i Epimeteja.

Razume se, da se u ovim tek skiciranim napomenama moglo dati samo ponešto od onoga što se uopšte može izvući iz poeme. Onu duboku mudrost, koju je iz Geteove duše obelodanio ovaj odlomak, naći će tek onaj ko se pristupajući ovoj poemi bude oslanjao i na duhovni način mišljenja. Time čoveku može priticati sila koja ispunjava i oslobađa, koja na njega može uticati oživljavajuće.

Ali neka ne ostane nespomenuto i ovo, koje nas takođe može mnogo toga naučiti. U *Pandori* Gete pominje nešto izuzetno lepo; on kaže, da moraju zajedno uticati božanska mudrost koja struji u svet i ono što mi sami možemo steći našom prometejskom silom, našim „mišljenjem unapred”. Ono što nam samo govori, ono što je mudrost i ono što nam u svetu struji u susret: to Gete naziva *reč*. A ono što živi u duši i što se mora spojiti sa *rečju*, sa „naknadnim razmišljanjem” Epimeteja: to je *delo* Prometeja. Tako vidimo, gde iz spoja Logosa ili reči sa delom niče onaj ideal, koji je Gete u svojoj *Pandori* hteo da stavi pred nas kao proizvod svoga bogatog životnog iskustva. Pri kraju poeme Prometej izriče značajnu rečenicu: „Istinska slava pravog čoveka jeste delo!” To je ona istina, koja je skrivena duši „naknadnog razmišljanja”.

Ako pustimo da na nas utiče cela umotvorina, možemo razumeti veliku herojsku čežnju za razvojem onakvih ljudi kakav je bio Gete, i onu veliku *smernost*, koja ne misli da mora ostati na nekom stepenu, koja ne misli, ako je nešto postigla, da ne mora to prevazići. Celog svog života Gete je bio učenik života i zato je uvek sebi priznavao da čovek, ako se obogatio jednim iskustvom, mora prevazići ono što je pre smatrao za istinito. Kao mlad čovek, kada je pri prvoj obradi *Fausta* unosio nešto iz prevoda Svetog pisma, Gete je našao da bi reči: „U početku beše

Reč” morale glasiti drugačije. On bi preveo: „U početku beše Delo”.¹¹ To je bio mladi Gete, koji je tada napisao i fragment o Prometeju.¹² Tu vidimo samo delatnog čoveka, samo prometejskog čoveka, mladog Getea koji je verovao da bi se napredovati moglo samo razvijanjem sopstvenih snaga, neoplođenim od svetske mudrosti. Zreli Gete u svim svojim životnim iskustvima je uvideo da bi bilo nepravilno potcenjivati Reč i da se Reč mora spojiti sa Delom. U stvari, Gete je preradio svoga *Fausta* u ono doba kada je napisao svoju *Pandoru*. Tako moramo razumeti kako je Gete postepeno sazrevao; ali to možemo postići samo ako shvatimo šta je istina u svim njenim oblicima.

Čoveku će uvek biti dobro ako se uzdigne do gledišta da se istina može shvatiti tek postepeno. Otuda je baš dobro i to kada je čovek svestran, častan i pravi tražitelj istine, da sebi prizna, pošto je našao ovu ili onu istinu i pošto je sada pozvan da svoju rođenu istinu snažno, moćno uvede u život: nema nikakvih osnova da se lomi oko ove jednom pronađene istine. Nema razloga da čovek ikada ostane pri nekoj saznatoj stvari. Naprotiv, ono čemu nas vodi takvo saznanje, kakvo smo našli jučerašnjim i današnjim posmatranjem, jeste razlog da se čovek – mada mora čvrsto stajati na tlu izvojevanе istine i založiti se za istinu – s vremena na vreme mora povući u sebe, kako je to činio Gete. Kada se čovek tako povuče u svoje *ja*, on će kao izraz svih onih sila koje su se u njemu razvile iz svesti o izvojevanoj istini, imati opet ono što mu daje pravu meru i vraća ga na gledište koje on upravo treba da usvoji. Iz pojačane svesti o istini mi smo dužni da se uvek povučemo u sebe i kažemo kao Gete: mnogo od onoga što smo nekad saznali kao istinu je takvo da je danas samo san i snoliko sećanje, a ono što mi već danas mislimo jeste nešto što nikako ne može opstati, ako ga dublje ispitamo. – Tako je Gete neprestano ponavljao sebi reči koje je izrekao u odnosu na svoje časno traženje istine, a to isto bi svaki čovek bio dužan da kaže sebi u svojim samotnim časovima:

Ja sam baš sasvim ubog stvor,
Moji snovi istiniti nisu
I misli moje greše.¹³

Ako smo ovo u stanju da osećamo, doći ćemo do sklada sa svojim visokim idealom prema istini.

Preveo sa nemačkog Josif Korać

¹¹ *Faust*, I deo, stih 1293, u prevodu Branimira Živojinovića.

¹² *Prometheus*, dramski fragment, 1773.

¹³ Iz *Sprichwörtlich* (Poslovično).